

Dainius Genys

Lietuvos energetinio saugumo diskurso formavimas: politikų, mokslininkų ir žiniasklaidos vaidmuo*

Santrauka. Straipsnyje, analizuojant politinį, mokslinį ir žiniasklaidos diskursus bei parodant jų tarpusavio santykius, atskleidžiami viešojo Lietuvos energetinio saugumo diskurso formavimo ypatumai. Diskurso analizė paremta M. Foucault teikiamais diskurso analizės principais (Foucault 1972; Foucault 1998). Siekiama parodyti politinio, mokslinio ir žiniasklaidos diskursyvaus žinojimo kryptį, jų kūrimo trajektorijas, sutinkamas įsitvirtinimo strategijas bei konkuravimo taškus. Analizuoti diskursai pasižymi skirtinga orientacija, autentiška terminologija, naudojamomis specifinėmis diskurso argumentų autorizacijos procedūromis. Formuojant viešąjį Lietuvos energetinio saugumo diskursą santykiai tarp politikų, mokslininkų ir žiniasklaidos dar tik formuojasi. Kol kas nematyti aiškių principų, kaip politiniame disкурse galėtų būti racionaliau panaudojami moksliniai argumentai arba kaip žiniasklaida galėtų paskatinti valdžią labiau argumentuoti realizuojamos energetikos politikos atitikimą visuomeniniam interesui.

Pagrindiniai žodžiai: politika, mokslas, žiniasklaida, KDA, diskursas, energetinis saugumas.

Keywords: politics, science, media, CDA, discourse, energy security.

Įvadas

Energetikos sektorius, įvairiais priklausomybės ryšiais persipindamas su politika, ekonomika, ekologija ir kitomis sritimis, daro atitinkamą poveikį visuomenei. Šis poveikis priklauso ir nuo *de facto* įvykių, ir nuo jų kryptingų interpretacijų (pavyzdžiui, energetinių rizikų ir grėsmių tikimybės ar / ir pasekmių išaiškinimo), kurios yra formuojamos daugelyje skirtingų diskursų. Energe-

tinis saugumas nėra sritis, kurioje kiekvienas pilietis turi pakankamai kompetencijos argumentuotai vertinti ir priimti reikalingus sprendimus. Dažnas yra priverstas pasitikėti kitais, tokią kompetenciją turinčiais veikėjais (pavyzdžiui politikais, ekspertais, žurnalistais ir t.t.). Visuomenės žinojimas, supratimas ir išmanymas apie energetinį saugumą yra formuojamas remiantis skirtingais diskursais. Diskursas ne tik tam tikru

* Straipsnis parengtas podoktorantūros stažuotės „Energetinių grėsmių poveikis Lietuvos visuomenės socialinei sanglaudai“ metu, finansuojamos pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų įgyvendinamą projektą „Podoktorantūros“ stažuočių įgyvendinimas Lietuvoje“.

būdu apibrėžia problemą, bet ir pateikia jos sprendimo būdus, atsakinguosius veikėjus, tolesnę raidos kryptį. Perfrazuojant Ulrichą Becką (2006), subjektyvi rizikos konstravimo dimensija susijusi su skirtinga galia disponuojančiomis socialinėmis grupėmis, vadinasi, energetinio saugumo identifikavimas yra konkurencijos objektas tarp gausybės energetinio saugumo politikos formuotojų, kurie ne tik siekia skirtingų tikslų, bet ir turi skirtingas galimybes savaip interpretuoti energetikos rizikas ir pavojus. Skirtinguose diskursuose energetinis saugumas gali reikšti skirtingas prasmes.

Diskursų įvairovė ir tarpusavio konkurencija dėl tikrovės aiškinimo ir interpretacijos yra įprastas demokratinės visuomenės reiškinys. Jau rašyta (Janeliūnas, Molis 2005; Janeliūnas 2009; Genys, Aleksandravičius 2013; Česnakas 2013; Vaičiūnas 2009), kad energetinio saugumo kontekste svarbu sukurti platų pagrįstą alternatyvų placdarmą, kuriuo, demokratinį svarstybų keliu (siekiant optimaliausio visuomeninio intereso), būtų grindžiami konkretūs energetikos politikos tikslai bei veikla. Alternatyvų matymas leidžia perskirstyti energetines rizikas. Platus galimybių ir scenarijų diskutavimas įgalina derybų ir susitarimo poreikį bei mažina įvairiausias siaurų interesų reprezentavimo galimybes. Diskursų įvairovė gali prisidėti prie energetinio saugumo užtikrinimo. Neatsitiktinai Lietuvoje energetikos poveikis visuomenei (bent jau socialinių mokslų kontekste) bene dažniausiai tiriamas analizuojant su energetika susijusius diskursus ar visuomenines jų sampratas (Balžekienė 2009; Balžekienė, Butkevičienė, Rin-

kevičius, Gaidys 2009; Rimaitė, Rinkevičius 2008; Gaidys, Rinkevičius 2008; Baločkaitė, Rinkevičius 2009; Genys 2013). Kita vertus, diskursų gausa ir arši tarpusavio konkurencija gali atomizuoti energetikos politiką bei apsunkinti optimaliausių (visuomenės atžvilgiu) argumentų išgryninimą.

Kuriant viešą Lietuvos energetinio saugumo diskursą (kaip ir bet kokį kitą) dalyvauja daugybė skirtingų veikėjų (verslo, politikos, mokslo, visuomenės, žaliųjų, energetikų, žiniasklaidos ir t.t.). Šiame straipsnyje orientuojamasi į politikus, turinčius sprendimų priėmimo galią, savo veikla darančiais įtaką visuomenei, mokslininkus, disponuojančius specifiniu žinojimu ir turinčius tam tikrą visuomenės pasitikėjimo kreditą; žiniasklaidą, turinčią galią nušviesti energetikos politikos užkulius ir suteikti diskursui tam tikrą formą. Šio straipsnio tikslas – parodyti viešo Lietuvos energetinio saugumo diskurso formavimo ypatumus, analizuojant politinį, mokslinį ir žiniasklaidos diskursus (jų struktūrą, būdingus bruožus, formavimo principus) ir atskleidžiant jų tarpusavio santykius.

Straipsnyje politikų, mokslininkų, žiniasklaidos diskursai detalizuojami remiantis M. Foucault pasiūlytais diskurso analizės principais (Foucault 1972; 1998), dėmesį fokusuojant į keturis aspektus – diskursyvų žinojimą (orientaciją), sampratą, vartojamą terminologiją ir jos kilmę, diskurso autorizacijos procedūrą – atskleidžiamas analizuojamo diskurso tikslas. Siekiant pilnesnio iširtumo ir aiškumo, kiekvieno atvejo analizė pradedama nuo trumpo konteksto aprašy-

mo, paskui bandoma identifikuoti pagrindinius diskurso veikėjus, aprašyti diskurso formavimo raidą. Apibendrinančioje dalyje pateikiama diskursų analizę reziumuojanti lentelė, aptariami diskursų tarpusavio santykiai ir jų reikšmė viešo energetinio saugumo diskurso formavime.

Empirinė tyrimo dalis paremta antrinių duomenų analize¹, naudojant lyginamosios analizės ir duomenų trianguliacijos principus. Straipsnyje detalizuojami ankstesnio tyrimo metu išryškėję nevienareikšmiai diskursų tarpusavio santykiai², tačiau kitokių teorinių perspektyvų ir lyginamosios analizės pasitelkimas leidžia ne tik išryškinti politikų, mokslininkų ir žiniasklaidos vaidmenį Lietuvos energetinio saugumo diskurso formavime, bet ir pasiūlyti naują empirinių duomenų interpretaciją.

Diskurso samprata

Mokslinėje literatūroje apstu bandymų apžvelgti, tipologizuoti bei klasifikuoti kritinės diskurso analizės (KDA) tyrimų įvairovę (Telešienė 2005; Bijeikienė 2008; Pilibaitytė 2012; Fairclough, Mulderring and

Wodak 2011; Caldas-Coulthard and Coulthard 1996; Fairclough 1992, 1995; Fowler ir kt. 1979; van Dijk 1993). Apibendrintai galima teigti, kad KDA – tai toks diskurso analizės tipas, kuris tiria skirtingų grupių įgalinimo ir piktnaudžiavimo socialine galia būdus, dominavimo ir nelygybės praktikas bei reprodukciją, pasipriešinimo tekstus bei kalbas socialiniame bei politiniame kontekstuose (van Dijk 2001).

Šiame straipsnyje diskursas suprantamas kaip kontekstualių kultūrinių, socialinių, politinių ir ekonominių aplinkybių nulemta mąstymo struktūra. Diskursas – tai artikuliuotų teiginių visuma, apibrėžianti konkrečias mąstymo kryptis. Pavyzdžiui: tai, kas yra energetinė grėsmė, energetinė rizika, energetinis saugumas ir t.t. Diskurso analizė leidžia paaiškinti, koku būdu kalba (ir jos perteikiamos mentalinės reprezentacijos) produkuoja reikšmes, kaip toli siekia kalbos reprezentacijų formos, kodai, įsitikinimai ir įpročiai, kuriantys specifinius kultūriškai ir istoriškai lokalizuojamus reikšmių laukus. Diskursas tampa galios įrankiu, kurio dėka visuomeninio elgesio standartai yra artiku-

¹ Straipsnio autorius dėkoja kolegoms, kartu vykdžiusiems projektą „Lyginamasis Lietuvos ir Baltarusijos energetinio saugumo vertinimas tarpdalykiniu požiūriu“ ir leidusiems panaudoti surinktus empirinius duomenis. Projekto metu paraleliai vykdyti keli tyrimai, o duomenys renkami remiantis skirtingais metodais: tiriant mokslinį bei politinį diskursus buvo atliekami pusiau struktūruoti interviu (bendras skaičius: 25 interviu su skirtingų sričių mokslininkais bei skirtingų politinių partijų ir pareigybių [tiek pozicijos, tiek opozicijos] politikais); tiriant žiniasklaidos diskursą atlikta kiekybinė ir kokybinė žiniasklaidos turinio analizė (kuomet iš populiariausių šalies leidinių [„Delfi.lt“, „Lietuvos rytas“, „Verslo Žinios“, „Veidas“] buvo atrinkta 417 straipsnių, kuriuose tiesiogiai kalbama apie energetinį saugumą).

² Duomenų pagrindu parengtos kelios publikacijos (Česnakas 2013, Genys 2013, Baločkaitė 2012, Pilibaitytė 2012), kuriose dėmesys fokusuojamas į atskirus analizuojamų diskursų aspektus (pvz., į politinį diskursą, mokslinį diskursą, žiniasklaidos diskursą bei diskurso analizės galimybes energetikos politikos analizei).

liuojami ir gali būti institucionalizuojami per tam tikrų ekonominių ir politinių struktūrų įgyvendinimą. Diskursas – tai tarsi žinių vaizdinys, kuriame „žinios tampa galios įrankiais“ (Leiss 1994; 106).

Diskursai tai tipiški (socialiai ir kultūriškai suformuoti, tačiau istoriškai besikeičiantys) mąstymo bei elgesio būdai. Šie būdai plinta ir yra sustiprinami įvairiausių tekstų, artefaktų, įvaizdžių, socialinių praktikų, institucijų bei kasdieninių socialinių interakcijų. Galiausiai jie sukuria konkrečias perspektyvas, politinės kilmės dalykus daro „normaliais“ ar „natūraliais“, o kitus – „deviantiniais“ arba „marginaliais“ (Gee 2005; 76). Diskursų būdais apibrėžiama energetinio saugumo „būseną“, įvardijamos „pagrindinės“ grėsmės ir galimybės bei „optimaliausias“ energetinio saugumo siekimo strategijos. Diskursais, kontroliuojant galimus raiškos kanalus, kuriamas kryptingas aplinkos supratimas (Foucault 1998; Faubion 2001).

Kritinė diskurso analizė susijusi su pastangomis atsiriboti nuo tiesmukos politinių ir socialinių ideologijų kaip *tekstų* reprezentacijų ir atskleisti būdus, kuriais remiantis šie tekstai galėjo būti parašyti; klausiant, kaip pasaulis bei jo organizavimas yra veikiamas konkrečių mąstymo būdų, ir aiškinantis, kaip alternatyvios idėjos galėjo paveikti esamą pasaulį. Anot Fairclough, Mulderring ir Woodak (2011), egzistuoja dialektinis ryšys tarp diskursyvaus įvykio ir situacijos, institucijos ar socialinės struktūros. Ši dialektika rodo, kad ne tik diskursyvus įvykis yra formuojamas kontekstualių aplinkybių, bet ir kontekstas yra formuojamas diskursų.

Kontekstas – tai mentalinių struktūrų, priklausančių nuo socialinės situacijos, reprezentacija, turinti poveikio diskurso produkcijai ar suvaldymui (Duranti and Goodwin 1992; van Dijk 1998). Jį sudaro tokios kategorijos kaip situacijos interpretacija, vietos ir laiko aspektai, besitęsiantys procesai (įskaitant diskursus ir diskursų žanrus), komunikaciniai, socialiniai ar instituciniai dalyviai ir jų veikla, o taip pat jų mentalinės reprezentacijos (tikslai, žinios, nuomonės, požiūriai ir ideologijos).

Konteksto kontrolė priklauso nuo šių kategorijų kontrolės. Pavyzdžiui, apibrėžiant komunikacines situacijas, nusprendžiant dėl komunikacinio akto laiko ir vietos. Apibrėžiant, kuris dalyvis gali, o kuris privalo dalyvauti, kokios jų rolės, kokias žinias ar nuomones jie turi (ar neturi) ir kokie socialiniai veiksmai gali būti pasiekti remiantis diskursu (van Dijk 2001). Energetinio saugumo diskurso atveju kontekstinės aplinkybės yra svarbios, nes skirtinga jų interpretacija suteikia skirtingą kryptį pačiam diskursui. Pavyzdžiui, ar branduolinės energetikos tradicija interpretuojama kaip privalumas ar kaip trūkumas? Ar geografinė Lietuvos padėtis yra galimybė tapti tranzitive šalimi, ar kliuvinys, neleidžiantis atsikratyti „energetinės salos“ statuso? Kiekvieno diskurso raida ir kryptis priklauso nuo to, kaip diskurso galios grupės, kurios kontroliuoja ne tik turinį, bet ir teksto bei kalbos struktūras, traktuoja bei interpretuoja kontekstą. Galios grupės gali nuspręsti, kurie diskurso žanrai ar kalbos aktai yra svarbūs. Jie tarsi apibrėžia „tikslus klausimus“ ir „tei-

singus atsakymus“, ir šitaip lemia mąstymo kryptis. Kontekstualių aspektų pasirinkimo ir interpretacijos analizė bei diskurso galios grupių veikla produkuojant diskursyvinės žinias leidžia suprasti esminį diskurso tikslą.

Stambesnių ir galingesnių grupių nariai, veikiau jų lyderiai, turi didesnes galimybes daryti įtaką, kontroliuoti dalį diskurso arba net keletą viešųjų diskursų. Daugeliu atvejų tai priklauso nuo istoriškai nusistovėjusių sprendimų priėmimų bei įgyvendinimų struktūros, kuri paprastai yra reglamentuojama įstatymų. Didžiausias galimybes kontroliuoti viešąjį diskursą turi galingiausios grupės, savo rankose turinčios sprendimų priėmimų galią. Pavyzdžiui, politikai, turėdami oficialų visuomenės mandatą valdyti šalį, kartu turi ir energetinio saugumo politikos formavimo iniciatyvą. Mokslininkai, moksliniais tyrimai bei atradimais kaupdami mokslinį žinojimą, gali siūlyti bei komentuoti pasiūlytų energetinio saugumo tikslų tinkamumą. Žiniasklaida, skirstydama viešumo išteklius, gali informuoti visuomenę bei atitinkamai „spausti“ tiek politikus, tiek mokslininkus dėl papildomų argumentų. Nors politikų, mokslininkų ir žiniasklaidos galia skiriasi, kiekvienas iš jų, atstovaudami savo srities diskursams, gali daryti įtaką viešajam energetinio saugumo diskursui.

Viešo diskurso raida iš esmės priklauso nuo keliamų klausimų ir siūlomų diskusijos temų, todėl itin svarbus šias temas ir klausimus keliančių asmenų vaidmuo ir sugebėjimas atliepti visuomenės poreikius. Anot M. Foucault (1998), diskursai yra hierarchiškai struktūrizuoti, todėl turi skirtingus galios

ir poveikumo laipsnius. Dominuojančius diskursus paremia egzistuojančios oficialios struktūros (teisė, švietimas, medijos ir t.t.), kurios sustiprina ir reprodukuoja galingesnius diskursus ir tuo pat metu silpnina, ignoruoja ir išstumia į paraštę kitus.

Kiekvienas diskursas paklūsta tam tikroms taisyklėms, kurios skirtinguose kontekstuose skiriasi. Kova dėl galios viešajame diskurse paprastai susijusi su taiklesniu ar bent jau labiau visuomenę įtikinančiu įvykių susiejimu su kontekstu. Šiame procese dalyvauja daugybė skirtingų ir savais tikslais suinteresuotų grupių, kiekviena jų stengiasi išnaudoti turimus resursus siekiant įgalinti atstovaujamą diskursą. Diskurso autorizacijos analizė leidžia geriau suprasti skirtingų diskursų santykius ir vienas kito atžvilgiu besiformuojančią hierarchiją.

Diskursyvaus žinojimo vaidmuo kuriant Lietuvos energetinį saugumą

Demokratinėje ir heterogeniškoje visuomenėje paprastai egzistuoja ne vienas diskursas. Diskursai formuojami skirtingų interesų grupių. Dėl to susidaro tam tikras diskursų susisluoksniavimas, konkurencija vieni kitų atžvilgiu. Vieni jų, dėl tam tikrų kontekstinių aplinkybių, pasirodo kasdieną, kiti – rečiau; vieni įsigali ir tampa dominuojantys, o kiti – lieka paraštėse (Foucault 1972; 96). Diskurso galia ir poveikis priklauso nuo sėkmingos komunikacijos tarp įvairių socialinių grupių (ne tik panašių, bet ir skirtingų savo demografinėmis charakteristikomis), kuriuos vienija panaši vertybinė sistema ir interesai. Kuomet skirtingos

grupės, nepaisant egzistuojančių skirtumų, vis tik pritaria konkrečioms argumentams. Pavyzdžiui, šiandien Lietuvoje energetinio saugumo būtinybė neginčijama, tačiau skirtingi veikėjai siūlo skirtingus scenarijus, kuriais galima šito siekti.

Diskurso kūrimas susijęs ne tik su jį kuriančių veikėjų siekiu atstovauti konkretų požiūrį, bet ir jo įgalinimu. Remiantis sėkmingo diskurso būdais, kurie pritraukia daugybę pasekėjų, galima išplėsti veikėjų galias. Atitinkamai interpretuojant faktus galima sureikšminti konkrečius sprendimo reikiamybę, pagrįsti sprendimo argumentus, netgi legitimuoti veiklą, kuri įprastai kelia abejonių. Pavyzdžiui, valdžia, remdamasi diskurso būdais, gali deleguoti daugiau įgaliojimų, be demokratinei sistemai įprastą autorizacijos.³ Todėl analizuojant diskursą svarbu gilintis ir dekonstruoti jo formavimo procesus, pagrindinius veikėjus, diskurso skaidrumą, esminį tikslą bei autorizaciją.

Perfrazuojant U. Becką, energetinio saugumo rizika negali būti redukuota iki jos iškilimo tikimybės sandaugos su jos intensyvumu ir potencialia žala. Veikiau tai socialiai konstruojamas fenomenas, kuomet dalis veikėjų turi didesnę galią apibrėžti riziką, nei kiti (Beck 2006; 333). Nors daugelis energetinio saugumo rizikų yra objektyvios (pvz., avarijos, klimato kaitos procesai, technologiniai sutrikimai), tačiau pati energetinio saugumo pastanga yra socialiai konstruojama, vadinasi, susijusi su interesais, galios santykiais ir t.t. Reikalas tas, jog konkreti energetinio saugumo interpretacija nebūtinai atliepia visuomenės interesus, o gali būti palanki konkrečioms interesų grupėms. Pavyzdžiui, oficialiai teigiama, jog Lietuvos energetikos politika yra formuojama atsižvelgiant į visos visuomenės interesus (nenurodant konkrečios grupės). Pavyzdžiui, VAE projektas, vienas kertinių 2012 m. energetikos strategijoje (Lietuvos energetikos [Nepriklausomybės] strategija

³ Paminėtinas 2012 m. visuomenės referendumo dėl VAE statybų pavyzdys. Visuomenei pasisakius prieš statybas (62,68 procento dalyvavusių piliečių pasisakė prieš naujos atominės jėgainės statybas), valdantieji, inicijavę VAE statybas suskubo teigti, jog tai tik patariamasis referendumas, todėl jo rezultatai yra konsultacinio pobūdžio (<http://www.delfi.lt/verslas/energetika/akubilius-su-referendumu-busimos-vyriausybes-prisidare-problemu.d?id=59764167>; http://www.alfa.lt/straipsnis/14527693/Sekmokas..referendumo.skelbimas.del.atominės.elektrinės..nelogiskas=2012-05-14_10-50/). Tuometinė opozicija reikalavo pripažinti visuomenės nuomonę kaip svarbią, ir artėjančiuose rinkimuose skelbė, kad pasisako prieš VAE statybas; plėtojant energetikos politiką žadėjo atsižvelgti į referendumo rezultatus (<http://kauno.diena.lt/naujienos/ekonomika/butkevicius-vae-nebus-statoma-taciau-ji-gali-iskilti-elektrenuose-200590#.UsLHbPu7SH0>). Šiandien, praėjus daugiau nei metams, energetikos ministras ir premjeras vis dar delsia dėl pažadų, ir teigia, jog sprendimai bus priimti 2014 metais. Reikalas tas, kad, nepaisant duotų pažadų, atitinkamai interpretuodama tikrovę bei sureikšmindama arba sumenkindama potencialias energetinės sistemos rizikas ir grėsmes, valdžia gali neatsižvelgti į visuomenės interesus. Jau dabar yra kalbama (http://www.alfa.lt/straipsnis/15159161/Butkevicius.uzsimine.apie.dar.viena.referenduma.del.VAE=2013-10-17_08-40/) apie dar vieno referendumo reikalingumą, kuris, anot premjero, tiksliau atspindėtų visuomenės interesus dėl pakitusio VAE projekto.

2012) nužymėtų energetinio saugumo polių, taip pat turėtų tarnauti visuomenės interesams.

Kai kurios šio projekto įgyvendinimo aplinkybės verčia tuo abejoti. Žiniasklaidoje skelbta⁴, kad VAE projekto viešinimui ir ekspertizei išleista dešimtys milijonų litų. Turint omenyje, jog referendume visuomenė pasisakė prieš šį projektą, itin sunku pagrįsti, kokiu pagrindu ir kokiu tikslu buvo išleista didžiulė suma? Net ir sutinkant su prielaida, jog didžioji dalis lėšų buvo išleista prieš sužinant visuomenės nuomonę, tai nepaneigia kitos prielaidos, jog kai kurios šio projekto įgyvendinimo aplinkybės buvo palankesnės siaurų grupių (gaunančių kontraktus) interesams, nei viešiesiems visuomenės interesams.

Gausėjantis žinojimas apie energetines rizikas ar grėsmes per daugiau nei du dešimtmečius nepavirto konkrečiais energetinį saugumą didinančiais projektais; energetinio saugumo lygis, ekspertų vertinimu, nepagerėjo (Augutis ir kt. 2014). Net ir mokslinio žinojimo gausa nebūtinai reiškia mažesnę riziką, dažniausiai ji tik leidžia tiksliau apibrėžti riziką; dėl ko ji tampa aiškiau matoma bei geriau suprantama. Rizika visada yra *ateities* įvykiai, *galintys* atsitikti, *galintys grasinti* mums. Kadangi šis nuolatinis pavo-

jus formuoja mūsų lūkesčius, yra išsismelkęs mūsų galvose ir formuoja mūsų veiksmus, tampa politine jėga, transformuojančia pasaulį (Beck 2006; 10).

Viešas energetinio saugumo diskursas remiasi prielaida, kad ne visi visuomenės nariai turi pakankamai informacijos. Ši aplinkybė traktuojama kaip tam tikras trukdis sklandžiai energetikos politikai įgyvendinti. Lietuvos visuomenė yra ne tik pasyvi (Lietuvos pilietinės galios indeksas 2013; 12), bet ir jos galimybės dalyvauti sprendimų priėmime yra apribotos⁵ (Lietuvos pilietinės galios indeksas 2013; 27). Tai rodo, jog nesvarbu, ar visuomenė yra informuota, ar ne, kadangi jos balsas neturi esminės sprendžiamos galios (minėtas referendumo pavyzdys). Darosi aišku, jog visuomenės (ne)informatyvumas nėra svarbiausias trukdis sklandžiam energetikos politikos įgyvendinimui. Nesėkminga energetinio saugumo politika susijusi su tam tikrais rizikos visuomenės procesais (iš dalies aprašytais: Leonavičius, Genys 2011; 2012), tačiau kita svarbi priežastis – egzistuojančių diskursų konkurencija bei juos palaikančių veikėjų skirtingi (neretai nesuderinami) tikslai. Pastarųjų atpažinimas ir indentifikavimas gali būti esmingas aiškinant stringančios energetinio saugumo politikos įgyvendinimo aplinky-

⁴ <http://www.ltpf.lt/naujienos/lietuvos-naujienos/2263-energetikos-moni-konsultacijoms-tyrimams-ir-viesiesiems-ryiams--deimtyms-milijon-lit>

⁵ VDU Energetinio saugumo tyrimų centro ir Sociologijos katedros mokslininkų 2013 m. organizuotos visuomenės apklausos (tyrimą „Visuomenės požiūris į energetinį saugumą“ vykdė „Vilmorus“) duomenys rodo, kad teiginiui – „Lietuvos demokratinė sistema veikia gerai, nes piliečiams yra sudarytos galimybės realizuoti alternatyvas valdžios vykdomai energetikos politikai“ – pritarė (*sutinku* arba *visiškai sutinku*) 23,1%; o nepritarė (*nesutinku* arba *visiškai nesutinku*) 48,2%, *nežino / neatsakė* – 28,7%.

bes. Diskurso analizė remiasi prielaida, jog tikrieji veikėjų tikslai išryškėja demaskavus atotrūkį tarp deklaruojamos politikos ir realaus jos įgyvendinimo.

Politinio diskurso ypatumai

Politikai, turėdami energetikos politikos formavimo svertus (tiek reguliuojant energetikos politiką teisiniais įstatymais ir aktais, tiek viešai deklaruojant energetikos politikos gaires ir interpretuojant saugumo būklę), savo sprendimais (apribodami arba įgalindami konkurenciją bei alternatyvas) stipriai veikia viešąjį energetinio saugumo diskursą. Kuo politikai labiau sugeba atsižvelgti ir įtraukti skirtingų visuomenės grupių interesus, formuodami energetikos politiką, tuo diskursas tampa universalesnis ir, tikėtina, priimtinesnis visuomenei. Ir priešingai, nesugebėjimas atsižvelgti į daugelio interesus arba apsiribojimas konkrečių interesų grupių poreikių tenkinimu, energetikos politiką paverčia visuomenę skaldančia, vadinasi, ir nesaugumą didinančia problema. Sociologiniu požiūriu, energetiniam saugumui svarbu ne tik realiai priimami politikų sprendimai, bet ir sugebėjimas įtikinti visuomenę siūlomų ar priimamų sprendimų reikalingumu, svarbumu ir nauda.

Politiniam diskurse energetinis saugumas suprantamas kaip siekis apsaugoti

nuo energetinių rizikų ir grėsmių. Energetinio saugumo klausimas čia siejamas su nacionaliniais interesais, užsitikrinant patikimą ir diversifikuotą valstybės ir jos ekonomikos aprūpinimą energijos išteklių už prieinamą kainą. Diskurso veikėjų pasisakymuose gausu tautinės simbolikos: energetinis saugumas vadinamas „nacionaliniu tikslu“, energetinio saugumo tikslai siejami su „visuomenės išlaisvinimu iš energetinių spąsų“, „energetine nepriklausomybe“.

Akivaizdu, jog skirtingų politinių ideologijų atstovai energetinį saugumą susieja su ideologijoms būdingais specifiniais aspektais. Pavyzdžiui, konservatoriai remiasi tautiniais simboliais, aiškiai deklaruodami energetinę nepriklausomybę (nuo Rusijos)⁶, liberalai siūlo mažesnę valstybės vaidmenį ir akcentuoja stipresnę rinkos svarbą⁷, socialdemokratai numato didesnę valdžios indėlį užtikrinant energetikos sistemos patikimumą, saugumą ir efektyvumą⁸ ir t. t. Tačiau nepaisant ideologinių skirtumų, politinis diskursas neapima plataus energetinio saugumo analizės klausimų spektro. Politiniame diskurse energetinis saugumas dažniausiai siejamas su: priklausomybe nuo vienintelio tiekėjo (iš Rusijos), energetikos rinkos konkurencijos trūkumu, žemu energetiniu efektyvumu, prastu energetikos infrastruktūros susiejimu su Europos energetiniais tinklais.

⁶ Plačiau žr: http://www.alfa.lt/straipsnis/13540165/?Kubilius..atsakinga.politika.gimsta.is.svariu.ranku=2012-01-14_11-50&page=5

⁷ Plačiau žr: <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/emasuilis-galime-svaicioti-bet-be-sgd-terminalo-alternatyvos-nebus.d?id=58446846>

⁸ Plačiau žr: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/a-butkevicius-konservatoriu-valdyma-vadina-laukinio-kapitalizmo-siautejimu.d?id=61306893>

Politinis diskursas formuojamas dominuojant svarbiausiems valstybinio aparato veikėjams: Prezidentei, Ministrui Pirmininkui, Energetikos Ministrui, vice-ministras, kai kuriems valdančiosios koalicijos atstovams. Opozicijos balsai yra marginaliniai. Peršasi išpūdis, kad nesiekama sukurti solidaus oponuojančio diskurso, o tik mėginama ardyti esamą: kritikuojami kai kurie valdančiosios daugumos sprendimai, tačiau nėra formuojama alternatyvi energetinio saugumo politika, nėra išplėtojama artikuliuota bei argumentuota kritika. Greičiausiai todėl opozicijos „suaktyvėjimas“ formuojant opozicinį diskursą pastebimas priešrinkiminiame laikotarpyje, kai, kritikuojuant valdančiųjų nesėkmes ir afišuojant atstovaujamos politikos privalumus, tikimasi įgyti visuomenės simpatijas ir sulaukti sėkmės rinkimuose, šitaip perskirstant galios pozicijas savo naudai.

Politinio diskurso formavimo principai bei tikslai atsiskleidžia analizuojant branduolinės energetikos raidą šalyje. Po 2004 m. Lietuvos įstojimo į ES tapo aišku, jog Ignalinos AE turės būti uždaryta 2009 m. Tuometiniai valdantieji, socialdemokratai, inicijavo naujos AE statybas ir išklėlė idėją: sujungti valdžios, verslo, bei užsienio partnerių resursus ir vystyti bendrą

projektą, kuris ilgainiui tapo žinomas LEO vardu. Procesas vyko lėtai, gaubiamas įvairiausių gandų, skandalų ir nevienareikšmių vertinimų⁹. Tuometinės opozicijos lyderiai (Konservatoriai/Tėvynės sąjunga), ypač artėjant naujiems (2008 m.) rinkimams, siekė pasinaudoti nevienareikšmiu visuomenės vertinimu šio projekto atžvilgiu ir aršiai priešinosi jo įgyvendinimui. Po 2008 m. rinkimų į LR Seimą, pasikeitus galios balansui ir būtent Tėvynės Sąjungai tapus pozicijos lydere, LEO projektas buvo sustabdytas. Iškelta naujos AE statybos būtinybė (per tą laiką antras IAE blokas sustabdytas) remiantis visuomenės interesu ir energetinės nepriklausomybės (saugumo) būtinybe.

Tuometinė galios pozicija (Tėvynės sąjunga su koalicijos partneriais) suformavo „naujus“ energetikos politikos siekinius, tarp kurių svarbiausiais tapo Visagino AE statybos bei suskystintų dujų terminalo statybų projektai. Projektų naujumas yra sąlygiškas, kadangi jie minimi ankstesnėse energetikos strategijose (Lietuvos energetikos strategija 2007) bei buvusių valdančiųjų programoje. Tačiau šįkart – pakoregavus pavadinimus ir atnaujinus argumentaciją – projektai vėl tapo „naujais senais“ strateginiais siekiniais.

Kad ir kiek daug lėšų būtų išleista informacinei sklaidai¹⁰, pasirinkta komunikaci-

⁹ LEO LT (Lietuvos elektros organizacija) – tai 2008 m. įsteigta nacionalinė elektros energetikos bendrovė, kurioje 38,3 proc. akcijų priklausė privačiai bendrovei „NDX energija“, o 61,7 proc. – valstybei. 2009 m. bendrovės išformavimą nulėmė susidariusios nepalankios ekonominės aplinkybės ir kilęs visuotinis nepasitenkinimas dėl sandorio skaidrumo ir naudingumo visuomenei. Plačiau apie LEO LT projektą žr.: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-09-07-didzioji-pilieciu-pergale-arba-kieno-yra-valstybes-pinigai/26447>

¹⁰ Plačiau apie tai žiniasklaidoje: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvas_politika/lietuvoje_vyksta_atominis_karas/.print.1; <http://www.15min.lt/naujiena/verslas/energetika/trys-premerjai-trys-atominiai-planai-isleisti-milijonai-bet-jegaines-statybos-net-nepradetos-664-379496>

jos su visuomene taktika nebuvo sėkminga ir nesulaukė visuomenės palankumo. Tuo suskubo pasinaudoti opozicijos lyderiai (socialdemokratai), ypač artėjant naujiems (2012 m.) rinkimams į LR Seimą. Teigdami, jog pirmuoju klausimu reikia skubiai rengti visuomenės referendumą dėl Visagino AE statybos, – nes tobulėjant technologijoms tapo nebeaiškus AE atsiperkamumas, o LNG terminalo statybos – per brangios Lietuvai¹¹, socialdemokratai iš esmės prieštaravo savo anksčiau suformuotai ir vykdytai politikai, kuomet, jų valdymo laikais, abu šie projektai buvo įtvirtinti Energetikos strategijoje (2007) kaip strateginiai (tad galima galima teigti, jog Tėvynės sąjunga teužtikrino jų tęstinumą)¹². Nepaisant šio prieštaravimo, po 2012 m. rinkimų į LR Seimą, galios balansas dar kartą pasikeitė ir galios pozicijose atsidūrė būtent socialdemokratai, o Tėvynės sąjunga tapo opozicijos lydere.

Kol kas dar negalima daryti griežtų apibendrinimų apie dabartinį valdžios energetikos politikos kursą (be retorinių pareiškimų apie būtinumą siekti energetinės nepriklausomybės bei energetinio saugumo), kadangi jis dar nėra pakankamai išryškintas. Suskystintų gamtinių dujų terminalo statybų projektas sėkmingai realizuotas. O VAE projektas vis dar skendi neaiškume ir nežinomybėje. Ir nors socialdemokratai nebėra

tokie kategoriški, kaip kad prieš rinkimus (kai, žinodami neigiamus referendumo rezultatus, teigė apie būtinybę atsižvelgti į visuomenės nuomonę ir stabdyti VAE projektą dėl visuomenės nepritarimo ir neaiškaus atsiperkamumo), sprendimas dėl tolimesnio projekto likimo nukeliamas ateičiai (argumentuojant, kad reikia naujų tyrimų, kad reikia įtraukti regioninius partnerius [Latviją, Estiją, galbūt Lenkiją]).

Energetikos ir politikos ryšys yra abipusis, t.y. ne tik politikai formuoja energetikos politiką, bet energetikos politika kartu yra svarbus politinės legitimacijos (rinkimų metu) įrankis, politinėms jėgoms siekiant galios pozicijų. Paskutiniai trys porinkiminiai pasikeitimai LR Seimo galios pozicijose kartu reiškė ir energetikos politikos pasikeitimą. Per šį laikotarpį tarp daugybės deklaruotų energetikos plėtros projektų pavyko įgyvendinti vos keletą¹³. Darytina prielaida, jog politinio diskurso veikėjams svarbiau yra kritikuoti esamą energetikos politiką ir, identifikuojant naujas rizikas bei pavojus, kelti naujus tikslus (kurie realiai gali būti ir ne nauji, o seniai žinomi, bet neįgyvendinti), tikintis sėkmingų rezultatų rinkiminiu laikotarpiu. Kaip minėta, visa energetikos politika grindžiama siekiu apsaugoti nuo rizikų ir grėsmių. Rizikos visuomenėje tokia legitimacija yra suprantama. Problema

¹¹ <http://verslas.delfi.lt/energetics/socdemai-pritaria-referendumui-del-visagino-ae-o-duju-terminala-vadina-per-brangiu-lietuvai.d?id=58150296>

¹² Įdomu, jog per abi kadencijas, AE statybos atžvilgiu, suspėta nuveikti labai panašius darbus: paruošti teisinę bazę, pradėti derybas su partneriais, pasirašyti ketinimų sutartis.

¹³ Visų pirma pradėti LNG terminalo statybas, pakoreguoti daugiabučių namų renovacijos sąlygas. Plačiau apie tai: Augutis ir kt. 2014.

yra ta: nepaisant dinamiško konteksto (kuris sukuria sparčią naujų rizikų ir grėsmių kaitą), Lietuvos energetikos politika yra lydimą įsitikinimo apie ateities nuspėjimo ir pažabojimo galimumą, t.y. siūlomi ilgalaikiai projektai, kurių efektyvumas dinamiškoje energetikos raidoje nėra iki galo aiškus (pvz., VAE projekto atveju, griežtėjant saugos reikalavimams, statybos kaina vis auga, o atsiperkamumas tampa sunkiai apskaičiuojamu).

Politinės legitimacijos siekiama remiantis ne tik esamų energetikos projektų kritika (pvz., jų neatitikimu visuomenės poreikiams), bet ir pačios visuomenės nuomone (t.y. remiantis visuomenės priešišku ir deklaruojuojant šios nuomonės paisymą ateityje). Tačiau ilgainiui, įsitvirtinus galios pozicijose ir siekiant realizuoti anksčiau iškeltus energetinius projektus, demokratiškumo energetikos politikos realizavime lieka vis mažiau, o opozicijos bei kitų interesų grupių kritiką bei besikaupiantį visuomenės priešišku bandoma įveikti politinės galios pagalba. Paradoksalu, tačiau demokratinė sistemos sąranga lemia naujų subjektų galios pozicijose įgalinimą ir kartu jų pačių „nugalimą“. Valdžios neįstengimas pagerinti situacijos autonomiškai ir automatiškai besikuriančių rizikų ir grėsmių kontekste, politikų neatbaido nuo saugumo užtikrinimo pažadų dalybų. Dėl objektyvaus negalėjimo pakeisti situacijos valdžia tampa visuomenės nepasitikėjimo ir kritikos taikiniu. Todėl net ir kadencijos metu galios pozicijose esantiems veikėjams nesiseka realizuoti išsikeltų energetikos politikos tikslų, kurių

pagrindu būtų galima formuoti efektyvesnę ir visuomenės palankumo siekiantį diskursą. Analizė rodo, kad valdžioje esantys politikai pasitelkia disponuojamą galią saviems tikslams realizuoti ir siekia bent kiek sušvelninti bręstantį priešišku.

Aptarti pavyzdžiai rodo: nors ir kalbama apie energetikos politikos įgyvendinimo nuoseklumą, politikų kuriamas diskursas yra cikliškas ir atsikartojantis. Manipuliuojama realių ir tariamų rizikų ištekliams ir tinkamų arba netinkamų priemonių pasirinkimu energetikos politikos tikslams pasiekti. Pagrindinis veikėjų tikslas orientuotas į galios siekimą.

Mokslinio diskurso ypatumai

Mokslininkų diskursas siejamas su racionalumu ir egzistuojančių mitų dekonstrukcija, tad galima teigti, jog mokslininkų diskursas iš dalies objektyvizuoja esamą energetinio saugumo padėtį (Augutis, Krikštolaitis, Matuzienė, Pečiulytė 2009; Augutis, Krikštolaitis, Pečiulytė, Konstantinavičiūtė 2011). Lietuvoje mokslas, bent jau energetikos kontekste, ilgą laiką sietas su patikima galimybe užtikrinti šalies energetinį saugumą (Augutis, Krikštolaitis, Martišauskas, Pečiulytė 2012; Augutis, Matuzienė 2012). Mokslininkų argumentai buvo vieni svarbiausių analizuojant energetikos sistemą bei kristalizuojant ateities perspektyvas, identifikuojant galios raišką ir jų įsiskverbimą į energetikos politiką (Balžekienė 2006).

Mokslo panaudojimą energetikoje galima skaidyti į dvi pagrindines kryptis: mokslo vaidmenį energetikos technologijų

plėtroje ir mokslinio žinojimo panaudojimą energetikos politikoje. Šiame straipsnyje domimasi mokslo vaidmeniu antrąja prasme, kalbant apie mokslininkų kuriamo diskurso galimą poveikį šalies energetinio saugumo užtikrinimui. Kaip esame minėję (Genys 2013), mokslininkams Lietuvoje yra sudarytos pakankamai palankios sąlygos plėtoti tyrimus ir mokslinę veiklą pirmąja prasme, tačiau kur kas didesnė neapibrėžtis egzistuoja antrąja prasme.

Tiksliai įvertinti mokslininkų ir jų sukaupėtų žinių panaudojimo lygį energetikos politikoje yra keblu, kadangi sunku (jei apskritai įmanoma) preciziškai nustatyti mokslinių argumentų panaudojimo kanalus (pvz., politikai minėjo, jog neretai remiasi moksliniais tyrimais, kurie gali būti panaudojami patiems mokslininkams tiesiogiai nedalyvaujant ir net nežinant apie jų atradimų panaudojimą). Tačiau kalbant apie mokslininkų pastangas ir iniciatyvas prisidėti prie kryptingo energetinio saugumo diskurso formavimo, galima remtis jų pačių parodymais, teigiančiais, kad konkretus mokslininkų dalyvavimas sprendimų priėmimo dažniausiai yra susijęs su atliktų tyrimų praktiniu pritaikymu, t.y. skirtingų metodologijų ar analitinių priemonių taikymu siekiant įvertinti konkrečių energetinių projektų poveikį energetiniam saugumui. Vadinasi, mokslinio diskurso kūrimas susijęs su pastanga paaiškinti tikrovę remiantis moksliniu žinojimu.

Moksliniam energetinio saugumo diskursui būdinga energetikos sistemos analizė platesniame kontekste. Pasitelkdamį įvairius ty-

rimų bei analizės instrumentus mokslininkai sudaro išsamesnį vaizdą ir geba identifikuoti pastarųjų privalumus, trūkumus ar neapibrėžtumus. Skirtingų mokslo sričių atstovai energetinį saugumą interpretuoja priklausomai nuo sričiai būdingo tyrimo objekto. Pavyzdžiui, technologijų ir fizinių mokslų kontekste energetinio saugumo klausimas dažnai keliamas kaip technologinė energetinių resursų aprūpinimo (tiek gamybos, tiek prekybos) problema, siejama su lanksčios ir atsparios energetinės sistemos galimybe. Politikos moksluose energetinis saugumas iškyla kaip energetikos politikos produktas, priklausantis tiek nuo geopolitinės situacijos, tiek nuo vidinės šalies politikos organizacijos. Socialiniuose moksluose energetinio saugumo klausimas aptariamas tiek ekonomistų (apskaičiuojant ekonomines pasekmes), tiek antropologų (aiškinant kultūrinių aspektų poveikį rizikos suvokimui), tiek sociologų (nagrinėjant socialinių procesų poveikį energetinio saugumo suvokimui bei visuomeninio intereso reprezentavimui).

Energetinio saugumo klausimai dažnai keliami kaip technologinė ir ekonominė energetinio aprūpinimo problema, siejama su lanksčios ir atsparios (technogeninės, gamtinės, ekonominės, sociopolitinės ir geopolitinės kilmės trikdžiams) energetinės sistemos galimybe. Diskurso veikėjų pasisakymuose gausu mokslinės simbolikos: energetinis saugumas vadinamas „strateginiu tikslu“, siejamas su „diversifikacija ir konkurencija“, „integruotu energetinio saugumo vertinimo modeliu ir analize“, „moksliniais skaičiavimais“, „strateginiu planavimu“.

Lietuvoje dominuoja dvi tyrėjų grupės: technologijų bei fizinių mokslų atstovai ir politologai. Teiginys argumentuojamas remiantis dviem prielaidomis. Pirmųjų svarba siejama su specifiniu tyrimo objektu bei eigoje išplėtotą tyrimų infrastruktūra, sukauptu įdirbiu ir istoriškai susiformavusia stipria energetikos tyrimų tradicija, leidusia plačiausiai išplėtoti tyrimo instrumentus. Antrųjų svarba susijusi su Lietuvoje pastebimu energetinio saugumo klausimo politizavimu: žiniasklaida, siekdama kurti dominuojančių viešo diskurso veikėjų (politikų) požiūrio alternatyvą bei įvertinti pastarųjų argumentus, dažniausiai renkasi politologus.

Nors mokslinio žinojimo gausa nebūtinai reiškia mažesnę riziką, tačiau ji leidžia tiksliau apibrėžti riziką, kuri tampa aiškiau matoma ir geriau suprantama. Pateikdami konkrečius pavyzdžius (apie Trečiojo energetikos paketo įgyvendinimo aplinkybes; daugiabučių namų renovacijos eigą; potencialiai nevienareikšmę VAE statybos naudą ir t.t.), mokslininkai parodė, jog viešos diskusijos vengimas (įtraukiant mokslininkų argumentus), kurioje būtų išdiskutuotos įvairios alternatyvos, riboja efektyviausių sprendimų priėmimo galimybę.

Analizė rodo, kad mokslinis energetinio saugumo diskursas viešumoje reprezentuojamas pakankamai pasyviai. Stinga pačių mokslininkų tikėjimo diskurso sėkmingumu ir jo poreikiu visuomenei. Bandymai pristatyti mokslinį energetinio saugumo diskursą yra pavieniai, epizodiški. Daugeliu atveju šio diskurso reprezentacija siejama su mokslinių tyrimų rezultatų sklaida, tačiau

pastarųjų viešinimas daugiausiai susijęs su moksliniais renginiais, – dėl ko šie rezultatai ne visada išplaukia į viešumą.

Viena vertus, tokį mokslininkų intraverstiškumą galima sieti su tam tikru politinio sluoksnio abejingumu mokslinėms žinioms (plačiau apie tai žr.: Genys 2013), nors po 2012 m. Seimo rinkimų, pasikeitus valdančiajai daugumai, tokio ryškaus abejingumo nematyti. Kita vertus, ilgą laiką Lietuvos visuomenė mokslininkų nuomonę vertino ir ja pasitikėjo priimant strateginius tikslus energetikos srityje (Balžekienė 2006). Neaišku, ar mokslininkų angažuotumo trūkumą viešinant mokslinį žinojimą reiktų sieti su pastarųjų minima abejinga visuomenės pozicija, ar su pačių mokslininkų viešųjų ryšių įgūdžių ir paskatinimo trūkumu. Tikslių mokslų atstovų dominavimą galima paaiškinti specifinių žinių poreikiu analizuojant sudėtingą energetikos sistemą. Sunkiau paaiškinti kitų sričių mokslininkų „tylą“, vertinant bei analizuojant visuomenės reakcijas bei interesus energetinio saugumo kontekste. Racionalumu ir moksliniais tyrimais atskleidžiant galimą visuomenės interesą energetinio saugumo kontekste, mokslininkų potencialas, inicijuojant mokslinio žinojimo reprezentaciją ir sklaidą visuomenėje, lieka nepakankamai išnaudotas.

Mokslininkų siekis argumentuotai įrodyti atstovaujamos disciplinos (ar analitinės metodikos) privalumus energetinio saugumo aiškinime reikalauja tam tikro arbitrarumo, pateikiančio nešališką įvertinimą. Šiam tikslui tarnauja mokslo tikslumą bei argumentų pagrįstumą reguliuojanti sistema, žinoma

kaip tyrimo metodo pagrįstumas ir patikimumas. Tai lemia, kad mokslininkų diskurso autorizacija išplaukia ne tik iš turimo autoriteto, bet ir imanentinės savireguliacijos.

Žiniasklaidos diskurso ypatumai

Ne visi piliečiai gali vienodai giliai įsitraukti į energetinio saugumo klausimo svarstymus dėl specifinių žinių išteklių stokos. Žiniasklaida tarsi turėtų būti tas mediatorius, objektyviai ir nešališkai pateikiantis konkrečius argumentus atskirais klausimais ir palengvinantis visuomenės įsitraukimą. Parinkdama, sureikšmindama ir atspindėdama visuomenei aktualių reiškinių interpretacijas, žiniasklaida tampa vienu svarbiausių viešojo energetinio saugumo diskurso veikėju. Kita vertus, kaip jau minėta, rizikos visuomenėje žinių gausa ir pobūdis nevienareikšmiai veikia rizikos situaciją, t.y. žinios apie riziką ir jos pobūdį gali sumažinti neapibrėžtumą. Tačiau kartu žinios apie rizikos pasekmes gali didinti visuomenės neužtikrintumą ir nesaugumą (Beck 2006; 5). Reikalas tas, kad žiniasklaidos pasirinkta visuomenės informavimo taktika (pavyzdžiui, domėjimasis skirtingais požiūriais, alternatyvų pateikimas visuomenei, viešo diskurso plėtra arba, priešingai, dominuojančio požiūrio eskalavimas, skandalų vaikymasis ir apsiribojimas hermetiška aplinka) gali skirtingai veikti visuomenės energetinių rizikų ir grėsmių suvokimą bei atitinkamai didinti arba mažinti energetinio saugumo jausmą. Analizuojant žiniasklaidos vaidmenį diskurso formavime, svarbu stebėti, kokiū būdu prieinamos tam tikros išvados, kaip įrodo-

mos konkrečios interpretacijos, kam iš „kalbėtojų“ suteikiama didžiausia viešumos arena, kokios temos eskaluojamos ir nuo kokių atsiribojama. Tai įvertinus galima atpažinti ir subjektyvius žiniasklaidos interesus.

Šiandien, kai technologijos atvėrė naujus komunikacijos kanalus ir „žinių gamyba“ gali užsiimti praktiškai kiekvienas asmuo ar institucija, konkurencija žiniasklaidoje dar labiau suaktyvėjo. Informacinėje visuomenėje ši konkurencija iš esmės pasireiškia dviem kryptimis: orientuojantis į operatyvumą (greitą žinių perdavimą) arba į profesionalumą (solidžių žinių kūrimą). Žiniasklaidos siekis pateikti originalią ir „šviežią“ naujieną visuomenei yra suprantamas. Nesvarbu, ar kalbėsime apie elektroninę, ar spausdintą žiniasklaidą, pagrindinis tikslas išlieka daugmaž tas pat: didinti tiražus. Šia prasme energetika nėra išskirtinė tema; jos aktualumas, kaip ir visų kitų temų, išplaukia iš temos populiarumo visuomenėje. Energetinės rizikos ir grėsmės yra gana populiaros temos žiniasklaidoje, kadangi jos leidžia diskutuoti platesnėmis, visuomenės dėmesį pritraukiančiomis, visuomenės neapibrėžtumo ir nerimo temomis. Energetinių žinių gamyba vyksta taip, kaip ir kitose panašiose srityse. Naujiena formuojama apeliuojant į temos aktualumą: neretai svarbesnis darosi esamas kontekstas, nei žinutės reikšmė platesnėje perspektyvoje. Pavyzdžiui, domimasi naujienos kilme (kaip ji išsakyta, kas išsakė, kodėl), jos pateikimu (stilistika, originalumu), bet ne jos atitikimu strateginiams energetikos tikslams (keliolika ar net keliasdešimt kartų minėti tuos pačius strateginius tikslus nėra patrauklu). Tokia žinių gamybos taktika sietina su žinutės su-

reikšminimu ir atsiliepimu į esamą visuomenės poreikį naujienoms.

Žiniasklaidos diskurse dominuoja politinių pozicija, kurioje ryški geopolitinių grėsmių prizmė bei branduolinė energetika kaip esminis strateginis projektas. Žiniasklaidos diskurse pasigendama nuomonių įvairovės ir gilesnio bei visapusiškesnio energetinio saugumo vertinimo, socioekonominiu ir aplinkosaugos požiūriu. Tik retais atvejais imama si savarankiškų nepriklausomų žurnalistinių tyrimų. Žiniasklaidos diskurse kai kuriais atvejais visiškai ignoruojamas kitų energetinio saugumo elementų aptarimas, tokių, kaip aplinkosauga, visuomenės saugumas ar terorizmo bei kitos grėsmės. Greičiausiai tai išplaukia iš fakto, jog tik nedaugelis žurnalistų yra visapusiškai įsigilinę į energetikos problematiką ir geba ne tik atspindėti, bet ir profesionaliai komentuoti bei interpretuoti aktualias naujienas platesniame kontekste.

Žiniasklaidos diskurso tyrimas atskleidė tai, jog diskurso dalyvių aptariamas energetinis saugumas suvokiamas itin siauriai, akcentuojant vien ekonominius ir geopolitinius iššūkius. Diskurso veikėjų pasisakymuose gausu metaforiškos simbolikos: ener-

getinis saugumas vadinamas „šventu tikslu“, „aukščiausios svarbos dalyku“, o Lietuvos išgyvenama energetinė priklausomybė vadinama „kilpa“.

Akivaizdu, jog skirtingos žiniasklaidos priemonės ir net skirtingi leidiniai, turintys savitą specifiką (ar net atstovaujantys konkrečiam žanrui) išryškina bei sureikšmina skirtingus, specifinius energetinio saugumo aspektus. Pavyzdžiui, analitiškesni leidiniai atlieka nepriklausomus žurnalistinius tyrimus, siekdami atskleisti vieno ar kito projekto įgyvendinimo detales bei naudą visuomenei¹⁴. O populiarnesnio pobūdžio leidiniai vaikosi skandalų, ir energetiką pristato tarsi dar vieną šou sritį¹⁵. Nepaisant problemos specifiškumo ir sudėtingumo, aktualijų, susijusių su energetiniu saugumu, galima aptikti įvairiausio tipo (tiek stilistine, tiek rūšies prasmėmis) naujienų skirtingose žiniasklaidos priemonėse. Vis tik, nepaisant žanrinės leidinių įvairovės, žiniasklaidos diskurse vyrauja gana siaura ir supaprastinta energetinio saugumo samprata.

Kaip minėta, žiniasklaidos interesas formuojant energetinį diskursą šiek tiek skiriasi. Vertinant tendencijas, paminėtina žinias-

¹⁴ Paminėti mėnraščiai „IQ. The Economist“, „Valstybė“, savaitraštis „Veidas“, kurie sistemingai domisi energetikos problematika, neretai patys inicijuoja žurnalistinius tyrimus, skelbia interviu su skirtingų sričių specialistais, besidominčiais energetikos tematika, pateikia nagrinėjamas temas įvairiais pjūviais.

¹⁵ Pavyzdžiui, beveik visi populiariausi dienraščiai („Lietuvos rytas“, „Kauno diena“, „Vakaro žinios“) bei naujienų portalai („Delfi“, „Alfa“, „15min“, „Balsas“ ir kt) taip pat skiria tam tikrą dėmesį energetikos problematikai, tačiau čia dominuoja „plikas“ naujienų (svarbiausių įvykių) arba naujienų agentūrų parengtų pranešimų pateikimas, kai kada palydimas žurnalistiniais ar specialistų komentarais. Nors tarp žiniasklaidos leidinių dėmesys energetikai skiriasi (pvz., „Delfi“ turi atskirą skiltį „Energetika“, o „Vakaro žinios“ energetikos naujienoms suteikia pramogiškumo aspektą), daugeliu atvejų turinys kokybiniu požiūriu nusileidžia anksčiau minėtiems leidiniams.

klaidos priklausomybė nuo kalbėtojų pateiktamų argumentų bei pastarųjų verifikacijos stygius. Paminėtinas žiniasklaidos dėmesys valdančiųjų pozicijose esantiems politikams ir retas domėjimasis išsakomos nuomonės kontrargumentais bei alternatyvomis. Siauras žiniasklaidos diskursas išplaukia iš pagrindinių kalbėtojų homogeniškumo (šiuo atveju politikų dominavimo) ir ganėtinai silpnos alternatyvaus (ar bent oponuojančio) požiūrio paieškos bei pristatymo. Eterio monopolio suteikimas politikams, ypač valdančiųjų atstovams, yra pateisinamas žiniasklaidos siekiu perteikti strateginę informaciją visuomenei „iš pirmųjų lūpų“. Kur kas sunkiau paaiškinti, kodėl šio požiūrio verifikacija (parodant privalumus ir trūkumus, aptariant galimas pasekmes) bei autorizacija (argumentuotai nurodant požiūrio tinkamumą esamoje situacijoje, apibūdinant vykdomos politikos perspektyvumą) išlieka paviršutiniška.

Kaip pavyzdį būtų galima prisiminti centralizuoto šildymo tiekimo (CŠT) problemos nušvietimą žiniasklaidoje¹⁶, kai, perteikiant naujienas, svarbiau, regis, tampa problemos sprendimo paradoksališkumas (tai, kad politikai beveik du dešimtmečius kalba apie problemos sprendimo reikiamybę, tačiau realiai neatlieka reikiamų žingsnių) arba jos aktualumas (tai, kad brangstanti CŠT

kaina ir augančios energetikos paslaugų išlaidos didina visuomenės nerimą bei nepatogumą), o realių alternatyvų paieška, lygiai kaip ir spaudimo politikams sukūrimas (siekiant pastarųjų veiklos nuoseklumo), tampa antraplaniais naujienų aspektais.

Posovietinės traumos, menka visuomenės pilietinė branda, nenusistovėjusi politinė kultūra, galiausiai ir prasta finansinė žiniasklaidos padėtis leido atsirasti specifinei žiniasklaidos sistemai Lietuvoje, kuri žiniasklaidos tyrinėtojų (Balčytienė 2009; Jastramskis 2011) apibūdinama kaip, profesionaliu požiūriu, silpna, nepakankamai autonomiška, intravertiška, stipriai komercializuota, žanriniu požiūriu, skurdi.

Gana skurdi žiniasklaidos kultūros tradicija nesukuria nešališko arbitrarumo poreikio. Dėl to neišplėtojami kokybiški savireguliaciniai mechanizmai. Nekritiškai visuomenei svarbiau gauti operatyvų naujienų pateikimą ir konkrečią interpretaciją, nei prisiversti pačiai svarstyti argumentus ir priimti sprendimus (Mažeikis 2010; 126). Autorizacija čia siejama ne su argumentų stiprumu ar įtikinėjimu, bet su daugkartiniu naujienos pakartojimu, aktualijos rutinizavimu, priskiriant jai konkrečią reikšmę. Specifinė Lietuvoje dominuojanti žiniasklaidos sistema ir žiniasklaidos diskurso kūrimo principai lemia, kad tikslu

¹⁶ <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/nuo-rugpjucio-kaunieciams-sildymas-brangs-44-proc.d?id=17349962>; <http://www.veidas.lt/lietuvos-silumos-ukis-iklimpo-interesu-kryzkeleje>; <http://www.veidas.lt/ragina-merus-prisiimti-atsakomybe>; <http://www.veidas.lt/kas-daugiausiai-moka-uz-siluma>; <http://sa.lt/vienas-namas-ir-60-seimininku/>; http://www.alfa.lt/straipsnis/13322692/Zuokas.sildymo.kainu.Vilniuje.nedramatizuoja.siluma.brango.visur=2011-12-20_14-39/#.Uuu7uz1_uNA; <http://www.delfi.lt/verslas/nekilnojamas-turtas/daugiabuciu-gyventojai-pradejo-renovavimo-lenktynes.d?id=60842071>; <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/teks-prisiminti-siurpinancias-sildymo-saskaitas.d?id=63894944>.

tampa energetinių naujienų poreikio kūrimas bei jo patenkinimas.

Apibendrinimas

Lietuvos politinio, mokslinio ir žiniasklaidos energetinio saugumo diskursų for-

mavimo analizės rezultatai, kurių suvestinė pateikta 1 lentelėje, rodo, kad jie pasižymi skirtinga orientacija, pasitelkiama terminologija, naudojamomis skirtingomis diskurso argumentų autorizacijos procedūromis; galiausiai jiems būdingi skirtingi tikslai.

	Politikų	Mokslininkų	Žiniasklaidos
Orientacija/ Diskursyvus žinojimas	Rinkiminiai interesai	Mokslo tiesa	Aktualija
Terminologijos kilmė/ argumentacija	Apeliavimas į visuomenės sentimentus	Hipotezių tikrinimas	Atsiliepiamas į kontekstines aplinkybes
Autorizacija	Galia	Moksliniai tyrimai	Nuolatinis kartojimas
Tikslas	Galios išlaikymas ir atstovau- jamos politikos realizavimas	Mokslinio žinojimo gausinimas	Naujienų reikmės kūrimas ir tenkinimas

Apibendrinant galima teigti, kad politinio diskurso tikslas yra konstruoti tendencingą supratimą apie tam tikras energetines grėsmes ir siūlyti bei bandyti įgyvendinti tam tikrus energetikos politikos scenarijus siekiant įgyti ir išlaikyti galios pozicijas. Mokslo – identifikuoti ir racionaliai vertinti grėsmes, aptarti galimas jų pasekmes siekiant paliudyti atstovaujamos disciplinos efektyvumą. Žiniasklaidos – deklaruoti siektinus tikslus bei formuoti naujienų poreikį inertiškai sukurtame informacijos pertekliuje, informuojant visuomenę apie svarbiausius energetikos politikos įvykius ir sureikšminant perduodamos naujienos aktualumą.

Tyrimas parodė, kad santykiai tarp politikų, mokslininkų ir žiniasklaidos viešo Lietuvos energetinio saugumo diskurso susidaryme dar tik formuojasi. Kol kas nematyti aiškių principų, kaip politiniame diskurse galėtų būti racionaliau panaudojami moksliniai argumentai arba kaip žiniasklaida galėtų

skatinti valdžią labiau argumentuoti realizuojamos energetikos politikos atitikimą visuomeniniams interesams. Mokslininkų diskursui stinga šiuolaikinės komunikacijos, kurios pagalba galėtų būti plečiamos mokslinio diskurso ribos, tiek padedant politikams priimti optimalesnius sprendimus, tiek žiniasklaidai kuriant išsamesnį diskursą. Visa tai veda prie pakankamai stichiško diskurso formavimo ir apsunkina energetikos politikos realizaciją.

Bendras visiems diskursams bruožas – tai nesugebėjimas atpažinti ryškėjančių rizikos visuomenės procesų (ar jų ignoravimas), kurie iš esmės koreguoja energetinio saugumo politikos įgyvendinimą. Dinamiškas kontekstas reikalauja nuolatinio svarstymo ir sprendimų vis naujai besiformuojančių energetinių rizikų ir grėsmių akivaizdoje. Šis poreikis leidžia pakankamai efektyviai ardyti esamą energetikos politiką ir stiprinti saugumo poreikį. Ironiška yra tai, kad juo didesnės rizikos ir neužtikrintumo/nesau-

gumo akivaizdoje imami artikuliuoti stambesni saugumą užtikrinsiantys projektai, juo labiau mažėja jų įgyvendinimo realumas. Lietuvoje energetinio saugumo tikslai formuluojami atsižvelgiant į jų ilgaamžiškumą (pvz., VAE statyba) ir ignoruojant sparčią kaitą (kuri nėra palanki ilgalaikių ir brangiai

kainuojančių sprendimų reikmei dėl miglotos ateities). Šis – nei politikų, nei mokslininkų, nei žiniasklaidos – nereflektuojamas santykis tarp atstovaujamos politikos ir egzistuojančio konteksto (nusakomo rizikos visuomenės bruožais), neleidžia atsirasti energetikos politikos tęstinumui.

LITERATŪRA

Augutis, Juozas; Krištolaitis, Ričardas; Genys, Dainius; Pečiulytė, Sigita; Česnakas, Giedrius; Martišauskas, Linas (sud.) 2014. *Lietuvos energetinis saugumas. Metinė apžvalga. 2012-2013*. Kaunas: VDU.

Augutis, Juozas; Krištolaitis, Ričardas; Martišauskas, Linas; Pečiulytė, Sigita. 2012. „Energy security level assessment technology“. *Applied Energy*. Vol. 97: 143-149.

Augutis, Juozas; Matuzienė, Vaida. 2012. „Tikimybinis energetinio saugumo vertinimas. Kauno šilumos tiekimo rinkos analizė“. *Energetika*. Vol 58, (2): 66-76.

Augutis, Juozas; Krištolaitis, Ričardas; Pečiulytė, Sigita; Konstantinavičiūtė, Inga. 2011. „Sustainable development and energy security level after Ignalina NPP shutdown“. *Technological and economic development of economy*. Vol 17 (1): 5-21.

Augutis, Juozas; Krištolaitis, Ričardas; Matuzienė, Vaida; Pečiulytė, Sigita. 2009. „Assessment of Energy Supply Indicators for Lithuania“. *Safety Reliability and Risk Analysis: Theory Methods and Applications*. London: Taylor & Francis Group. Vol. 1: 3101–3107.

Balčytienė, Auksė. 2009. *Žiniasklaidos sistemos transformacijos procesai demokratinėje Lietuvoje*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Kaunas: VDU.

Baločkaitė, Rasa; Rinkevičius, Leonardas. 2009. „Branduolinės energetikos diskursai Lietuvos žiniasklaidoje ir viešojoje nuomonėje: nuostatų takoskyros ir „kalbančiųjų klasės“ formavimasis rizikos visuomenėje“. *Filosofija. Sociologija*. 20 (4): 259–270.

Baločkaitė, Rasa. 2012. „Russian energy imperialism: the world mapped along the gas pipelines“. *Politikos mokslų almanachas*. 12: 85-96.

Balžekienė, Aistė; Butkevičienė, Eglė; Rinkevičius, Leonardas; Gaidys, Vladas. 2009. „Ekologinių ir technologinių rizikų suvokimas: Lietuvos visuomenės požiūriai ir nuostatos“. *Filosofija. Sociologija*. 20 (4): 237–249.

Balžekienė, Aistė. 2009. „Rizikos suvokimas: sociologinė konceptualizacija ir visuomenės nuomonės tyrimo metodologinės prielaidos“. *Filosofija. Sociologija*. 20 (4): 217–226.

Balžekienė, Aistė. 2006. *Socialinis branduolinės rizikos suvokimas: teorinės išvalgos ir jų refleksija Lietuvos visuomenės požiūriuose į Ignalinos AE*. Daktaro disertacija. Kaunas: KTU.

Beck, Ulrich. 2006. „Living in the world risk society“. *Economy and Society*. Vol. 35 (3): 329-345.

Beck, Ulrich. 1998. „The Politics of Risk Society“. Iš: Jane Franklin, (ed.), *The Politics of Risk Society*. Cambridge: Polity Press. P. 9-22.

Beck, Ulrich. 1992 (1986). *Risk Society: Towards a New Modernity*. New Delhi: Sage.

Bijeikienė, Vilma. 2008. „Critical Discourse Analysis: an Overview and Appraisal“. *Respectus Philologicus* 13 (18): 104-113.

Caldas-Coulthard, Carmen Rosa and Coulthard Malcolm (eds). 1996. *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*. London: Routledge and Kegan Paul.

Česnakas, Giedrius. 2013. „Energy Security Challenges, Concepts and Controversy of Energy

Nationalism in Lithuanian Energy Politics“. *Baltic Journal of Law and Politics*. Vol. 6 (1): 106-139.

Duranti, Alessandro and Goodwin, Charles. (eds). 1992. *Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press.

Faubion, James D. (ed). 2001. *Michel Foucault: Power. Essential works of Foucault 1954-1984 (Volume III)*. New York: The New Press.

Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Fairclough, Norman. 1995. *Media Discourse*. London: Edward Arnold.

Fairclough, Norman; Mulderrig, Jane and Wodak, Ruth. 2011. Critical discourse analysis. In T. A. van Dijk (ed.), *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*, Vol. 2. (pp. 357-378). London: Sage.

Fowler, Rodger; Hodge, Bon; Kress, Gunther and Trew, Tony. 1979. *Language and Control*. London: Routledge and Kegan Paul.

Foucault, Michel. 1998. *Diskurso tvarka*. Vilnius: Baltos lankos.

Foucault, Michel. 1972. *Archeology of Knowledge*. London: Tavistock Publications Limited.

Gaidys, Vladas; Rinkevičius, Leonardas. 2008. „Černobylio baimė, pigios energijos nauda ar kai kas daugiau? Dvidešimties metų visuomenės nuomonės apie Ignalinos AE sociologiniai tyrimai Lietuvoje“. *Filosofija. Sociologija*. Vol. 19 (4): 102-111.

Gee, James Paul. 2005. *An Introduction to Discourse Analysis. Theory and Method (II ed)*. Routledge. Taylor and Francis Group.

Genys, Dainius, Aleksandravičius, Eigintas. 2012. „Bendro vardiklio beiėškant – Lietuvos energetinio saugumo orientyrai ekspertiniu požiūriu“. *Politikos mokslų almanachas*. Nr. 12: 63-84.

Genys, Dainius. 2013. „The Role of Scientists in Lithuanian Energy Security Discourse Formation“. *Baltic Journal of Law and Politics*. Vol. 6 (1): 163-180.

Yergin, Daniel. 2006. „Ensuring Energy Security“. *Foreign Affairs*. Vol. 85 (2): 69-82.

Janeliūnas, Tomas. 2009. „Lithuanian Energy Strategy and its Implications on Regional Cooperation“. In: Andris Sprūds and Toms Rostoks

(Eds.). *Energy: Pulling the Baltic Sea Region together or apart?* Riga: Zinatne, 2009, p.190-222.

Janeliūnas, Tomas; Molis, Arūnas. 2005. „Energy security of Lithuania: challenges and perspectives“. *Lithuanian political science yearbook*. P. 200-223.

Jastramskis, Deimantas. 2011. „Žiniasklaida ir komunikacija. Lietuvos žiniasklaidos sistemos modelio bruožai“. *Informacijos mokslai*. Nr. 55: 52-70.

Leiss, William. 1994. *The Domination of Nature*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.

Leonavičius, Vylius; Genys, Dainius. 2011. „Energetinio saugumo sociologija ir rizikos visuomenė“. *Filosofija, Sociologija*. T. 22 (4): 394-404.

Leonavičius, Vylius; Genys, Dainius. 2012. „Rizikos visuomenė: centralizuoto šildymo sistemos atvejis Lietuvoje“. *Filosofija. Sociologija*. T. 22 (4): 237-245.

Lietuvos pilietinės galios indeksas 2013. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas.

Mažeikis, Gintautas. 2010. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas.

Pilibaitytė, Vaida. 2012. „Discursive Approaches to Energy Policy Research“. *Politikos Mokslų Almanachas*, 12: 13-34.

Rimaitė, Aušra; Rinkevičius, Leonardas. 2008. „Sociokultūrinis rizikos suvokimo konstravimas: teoriniai požiūriai ir jų taikymas tiriant viešąjį diskursą dėl genetiškai modifikuotų organizmų“. *Filosofija. Sociologija*. T. 19 (2): 86-96.

Telešienė, Audronė. 2005. „Kritiškosios diskurso analizės metodologinių principų taikymas sociologiniuose tyrimuose“. *Filosofija. Sociologija*. Nr. 2. P. 1-6.

Vaičiūnas, Žygmantas. 2009. „Europos Sąjungos bendrosios politikos formavimasis ir Lietuvos interesai“. *Politologija*. Vol. 55(3): 89-120.

van Dijk, Teun. A. (1993). „Principles of critical discourse analysis“. *Discourse and Society* 4 (2), 249-83.

van Dijk, Teun. A. (1998). „Towards a theory of context and experience models in discourse pro-

cessing“. In H. Van Oostendorp and S. Goldman, (eds), *The Construction of Mental Models During Reading*. Hillsdale, NJ: Erlbaum

van Dijk, Teun. A. (2001) „Critical Discourse Analysis“. Iš: van Dijk, Teun. A. *The Handbook of Discourse analysis*. Psl. 352-371.

ABSTRACT

THE ROLE OF POLITICIANS, SCIENTISTS AND MEDIA IN THE LITHUANIAN ENERGY SECURITY DISCOURSE

This article makes use of discourse analysis to examine the interrelation of politics, science and media in the Lithuanian discourse on energy security. It argues that, considered as a discursive formation in Foucault's terms, this energy security discourse is still in the early stages of its development: within it, politicians, scientists and media commentators have different arguments, orientations, procedures, terminologies and finally goals. There is for example no clear rational framework for using scientific arguments in the context of politics. It is also unclear how the media can serve as a substantive watchdog over government policy towards energy. Further, scientific writing noticeably lacks communicative efficacy, the effect being to restrict the potential of scientific discourse in helping politicians make more sustainable decisions, and in helping media commentators to ground their arguments on a more solid and scientific basis. All of this leads to a rather spontaneous and elementary discursive formation, one which does not permit the realisation of more consistent and complete state policies towards energy security.

Lietuvos energetikos institutas
El. paštas: d.genys@estc.vdu.lt